

Machiavelli-lezing 19 februari 2025

Diploma's als politieke scheidslijn: hoe Nederland langs opleidingslijnen verdeeld is geraakt

Mark Bovens & Anchrit Wille¹

Diploma's

Zeg ons wat uw hoogste diploma is en wij zeggen wie u bent en waar u politiek staat. Heeft u een academische bul, dan heten uw kinderen bijvoorbeeld Fleur of Floris. U kijkt naar de NPO, leest Trouw, NRC of de Volkskrant en misschien ook nog Elsevier of de Groene. U zit op LinkedIn en probeert niet meer op X te kijken. De kinderen zitten op een lagere school met een bijzondere signatuur, zoals Montessori of de Vrije School, en gaan, als het even kan, door naar een categoriaal gymnasium. U maakt zich zorgen over het klimaat, over discriminatie en over populisme. Bij verkiezingen stemt u PvdA/GroenLinks, D66, Volt, of VVD.

Heeft u een lbo- of mbo-diploma, dan heten uw kinderen misschien Kim of Kevin. U kijkt naar de commerciële zenders, haalt uw nieuws van internet of leest af en toe een lokale krant. U zit nog op Facebook en steeds vaker op TikTok. De kinderen gaan gewoon naar een buurtschool en daarna naar het vmbo en een ROC. U maakt zich zorgen over de kosten van klimaatbeleid, over criminaliteit en over immigratie. Bij verkiezingen stemt u BBB, PVV, of u blijft thuis.

---

¹ Mark Bovens is emeritus hoogleraar Bestuurskunde aan de UU; Anchrit Wille is hoogleraar transities in de publieke sector aan de Universiteit Leiden. Deze zomer verschijnt de volledig herziene versie van hun boek *Diplomademocratie*.

Diploma's zijn de nieuwe scheidslijn. Kon je vroeger op basis van iemands religieuze achtergrond – protestants, rooms-katholiek, of 'openbaar' - een groot deel van diens sociale leven, mediagebruik en politieke voorkeuren uittekenen, nu is opleiding zo'n sociale *marker*.

Dat komt door een diepgaande verandering in ons politieke landschap. Wie in de vorige eeuw aan buitenlandse bezoekers de Nederlandse politiek wilde uitleggen had genoeg aan twee scheidslijnen. Als eerste de scheidslijn tussen gelovigen en niet-gelovigen. En als tweede die tussen 'arbeid' en 'kapitaal'. Tussen links dat wilde ingrijpen in de markt en rechts dat de markt zoveel mogelijk zijn werk wilde laten doen.

Door de spectaculaire ontkerkelijking in ons land is de eerste scheidslijn vrijwel verdwenen. De christelijke partijen hebben nog maar 11 zetels in de Tweede Kamer – een historisch dieptepunt. In onze eeuw is die religieuze scheidslijn vervangen door een culturele. De sociaaleconomische scheidslijn bestaat nog wel, maar heeft veel van zijn scherpte verloren. De culturele is de belangrijkste. Aan de ene kant staan meer kosmopolitische kiezers en partijen en aan de andere kant staan meer nationalistische kiezers en partijen. Deze nieuwe culturele scheidslijn is bij uitstek ook een scheidslijn tussen academisch en praktisch geschoolden.

We laten eerst zien hoe Nederland langs opleidingslijnen verdeeld is geraakt. Dat doen we op basis van data van het Nationaal Kiezersonderzoek. Daarna kijken we naar de afgelopen verkiezingen en het Kabinet-Schoof. Tot slot bespreken we hoe we kunnen voorkomen dat ons land langs deze nieuwe scheidslijn uiteenvalt.

We doen dat als academisch duo. Zoals u al heeft gemerkt, krijgt u twee sprekers voor de prijs van één. U krijgt zo ook een voorproef van de geheel herziene versie van ons boek *Diplomademocratie* dat na de zomer zal verschijnen.

Termen

Maar eerst nog een enkel woord over termen. Toen we in 2011 voor het eerst ons boek *Diplomademocratie* publiceerden, spraken we onbekommerd over ‘hoger’, ‘middelbaar’ en ‘lager opgeleiden’. Inmiddels zijn die termen ‘geladen’ geraakt en is er ongemak over het gebruik ervan. Ze geven immers een hiërarchie aan, van hoog naar laag. Die sociale hiërarchie is reëel. De hoger opgeleiden trekken vrijwel op alle terreinen aan het langste eind. Daar doen andere termen niets aan af. Tegelijkertijd moet je als wetenschappers zo zorgvuldig mogelijk omgaan met de termen die je gebruikt. Daarom spreekt men tegenwoordig over ‘theoretisch geschoolden’ versus ‘praktisch geschoolden’. Wij volgen deze praktijk maar ten dele. Dat is omdat ‘theoretisch geschoold’ een ongelukkige term is. Heel veel academische studies zijn behoorlijk praktisch, denk aan geneeskunde, bouwkunde, of civiele techniek. Omgekeerd heb je op het vmbo ook een theoretische leerweg. Het verschil zit ook niet in theorie versus praktijk, maar in de plek waar je wordt gesocialiseerd, waar je vrienden opdoet en je culturele waarden en politieke voorkeuren ontwikkelt – grofweg: de universiteiten versus de regionale opleidingscentra, de ROCs. Daarom spreken we, waar dat kan, liever van ‘academisch’ versus ‘praktisch’ geschoolden. De eersten hebben een academische bul, de tweede maximaal een MBO-diploma.

Opleiding en de nieuwe culturele scheidslijn

Nieuwe brandende kwesties

We beginnen met die nieuwe culturele scheidslijn. Elke politieke scheidslijn heeft kenmerkende brandende kwesties. Bij de scheidslijn tussen gelovigen en niet-gelovigen waren dat de vrijheid van onderwijs, kwesties rond gezin en seksualiteit, zoals anticonceptie, echtscheiding of het homohuwelijk, maar ook medisch-ethische kwesties, zoals abortus en euthanasie. Bij de scheidslijn tussen links en rechts gaat het over kwesties als sociale zekerheid, marktwerking, of herverdeling van inkomen.

Tegenwoordig gaan de heftigste maatschappelijke discussies niet meer over de vrijheid van onderwijs of over sociale zekerheid, maar over immigratie en asiel, over zwarte piet, de koloniale erfenis, klimaatacties, intensieve landbouw, of de komst van de wolf. De politieke strijd is vooral een culturele strijd die gaat over identiteit, over duurzaamheid en over lokale en nationale tradities.

Die nieuwe culturele scheidslijn is ook een scheidslijn naar diploma's. Juist bij de brandende maatschappelijke kwesties van nu lopen de opvattingen van academisch en praktisch geschoolden sterk uiteen. Dat was vroeger anders. Binnen de traditionele zuilen dachten de academisch opgeleide notabelen en de praktisch opgeleide arbeiders hetzelfde over politiek. Die eensgezindheid zien we nog steeds terug bij onderwerpen die verband houden met de oude religieuze scheidslijn, zoals abortus en euthanasie. Volgens het kiezersonderzoek is er op dit punt nauwelijks verschil tussen de opleidingsniveaus. Mensen met een universitair diploma zijn bijvoorbeeld net zo liberaal over euthanasie als mensen met een vmbo of mbo-diploma. Ook bij de klassieke links-rechts kwesties, zoals inkomensherverdeling, zijn de verschillen tussen opleidingsniveaus klein.

Veel grotere verschillen zien we bij het thema waar de winnares van de Machiavelli-prijs zich mee bezighoudt. Als het gaat om *law and order* lopen de opvattingen van academisch en praktisch geschoolden al jarenlang sterk uiteen.

Mensen met een lbo of mbo-diploma maken zich veel meer zorgen over criminaliteit dan universitair geschoolden. Bovendien vinden ze dat er harder tegen moet worden opgetreden.

Ook als het om klimaat gaat zien we grote verschillen. Academisch geschoolden maken zich vooral zorgen over klimaatverandering, terwijl praktisch geschoolden sceptischer zijn en zich eerder druk maken over de kosten van klimaatbeleid. Anders gezegd: academici vrezen het einde van de wereld, praktisch geschoolden het einde van de maand. In het Nationaal Kiezersonderzoek van 2023 heeft het klimaat bij universitair opgeleiden de allerhoogste politieke prioriteit, terwijl mbo'ers vinden dat het wel mooi genoeg is. Beide groepen geven om dieren, maar niet om dezelfde. Academisch geschoolden zijn begaan met wilde dieren, praktisch geschoolden meer met huisdieren. Academisch geschoolden zien de wolf als een verrijking van het ecosysteem, praktisch geschoolden zien vooral de vele dode schapen.

Grote verschillen in opvatting zien we ook bij de Europese Unie. Praktisch opgeleiden vinden dat de Europese eenwording te ver is gegaan, van academisch geschoolden mag er nog wel een schepje bovenop.

De grootste tegenstellingen zie je bij ontwikkelingshulp, immigratie en integratie. Het Nationaal Kiezersonderzoek legt kiezers hierover een reeks van stellingen voor. Welke stelling je ook neemt, telkens zie je hele grote verschillen tussen praktische en academisch geschoolden.

- Bijna twee derde van de praktisch geschoolden vindt dat er minder geld moet naar ontwikkelingshulp, bij de academisch geschoolden is dat maar een kwart.
- Ruim driekwart van de praktisch geschoolden wil minder immigranten, bij de academisch geschoolden is dat maar 40 procent.

- Twee derde van de praktisch geschoolden is tegen de bouw van nieuwe moskeeën, bij de academisch geschoolden is dat slechts 20 procent.
- Meer dan de helft van de praktisch geschoolden vindt dat de Nederlandse cultuur wordt bedreigd door migranten, bij de academisch geschoolden is dat maar een kwart.

Zo kunnen we nog wel even doorgaan.

Die verschillen zijn geen kwestie van fabeltjesfuiken op internet. Ze hebben te maken met andere waarden en ook met andere ervaringen. Zo zijn de lusten en de lasten van europeanisering en immigratie ongelijk verdeeld. Voor academisch geschoolden betekent de EU een tussenjaar in een ander land, een ruimere arbeidsmarkt en hogere lonen. Voor praktisch geschoolden zorgen europeanisering en immigratie voor concurrentie op de arbeids- en woningmarkt, en voor sociaal ongemak. De soms moeizame socialisatie van steeds weer nieuwe groepen migranten vindt vooral plaats op de vmbo-scholen en de roc's en veel minder op de categorale gymnasia en de universiteiten.

Ook stijlverschillen

Die nieuwe scheidslijn gaat niet alleen over inhoud, maar ook over stijl, over *hoe* je politiek bedrijft. Aan de academisch kant waardeert men nuances en zorgvuldige afwegingen. Dat uit zich in een meer afstandelijke manier van communiceren. Aan de praktische kant wordt juist directheid gewaardeerd, ook als dit confronterend is. Denk aan Sigrid Kaag, en zet daar Marjolijn Faber of Caroline van der Plas tegenover. Dan begrijpt u meteen wat we bedoelen. Of kijk naar Richard de Mos hier in Den Haag. Hij kiest voor een meer 'volkse', ombudsachtige stijl tegenover de technocratische stijl van de gevestigde politieke partijen.

Het zal geen verbazing wekken dat je ook hier opleidingsverschillen ziet. Uit het Nationaal Kiezersonderzoek blijkt: hoe hoger je diploma, hoe minder problemen je hebt met het sluiten van compromissen en hoe meer je een voorkeur hebt voor bestuur door onafhankelijke deskundigen. Andersom: hoe korter je naar school bent geweest, hoe vaker je vindt dat Kamerleden zich moeten laten leiden door de wil van het volk en dat een sterke leider geen verkeerd idee zou zijn.

Nieuwe politieke partijen

Een politieke scheidslijn is pas compleet met bijpassende politieke partijen. Zo ontstonden er in ons land aan het einde van de 19^e eeuw aparte partijen voor protestanten en katholieken. En ook langs de sociaaleconomische scheidslijn ontstonden er partijen, zoals de SDAP, CPN en SP voor de arbeiders en de VVD voor de ondernemers.

Hetzelfde zien we een eeuw later gebeuren langs deze nieuwe culturele scheidslijn. Vanaf de jaren zestig werden er overal in West-Europa sociaalliberale en groene partijen opgericht. In Nederland waren dat bijvoorbeeld D'66 en de PPR. Later kwamen daar GroenLinks, de Partij voor de Dieren en Volt bij. Hun partijprogramma's kenmerken zich door milieuvriendelijke en pro-immigratie standpunten. Zij staan duidelijk aan de cultureel progressieve zijde van het politieke spectrum. Ze onderscheiden zich zo van de traditionele linkse partijen die meer sociaaleconomische kwesties centraal stellen.

De 'tegenpartijen' ontstonden pas later. Ze verschenen veel eerder in Hilversum, bij Koot en Bie, dan in Den Haag. In de jaren zeventig en tachtig waren er wel wat splinterpartijen aan de nationalistische kant, maar die kregen nauwelijks voet aan de grond. Dat veranderde in één klap in mei 2002 met de enorme verkiezingswinst van de Lijst Pim Fortuyn. Sindsdien zijn nationalistische partijen een vast onderdeel van ons politieke landschap. Eerst de LPF en Trots op

Nederland, vervolgens de Partij voor de Vrijheid, Forum voor Democratie, JA21 en de BBB.

Opleiding als partijpolitieke scheidslijn

Deze nieuwe partijpolitieke scheidslijn – het zal u niet meer verbazen - is ook een scheidslijn langs opleidingslijnen. Onderzoek van de Amsterdamse sociologen Ganzenboom en Arab laat zien dat politieke partijen sinds 2002 steeds duidelijker te onderscheiden zijn op basis van het opleidingsniveau van hun kiezers. Hoogopgeleide kiezers stemmen vooral op D66 en GroenLinks, gevolgd door de VVD en de Partij voor de Dieren. Aan de andere kant van het spectrum staan de kiezers van de PVV, die gemiddeld het laagst opgeleid zijn. De kloof in opleidingsniveau is zelfs aanzienlijk gegroeid sinds de PVV de rol van de LPF heeft overgenomen. Waar de LPF en Leefbaar Nederland nog een relatief hoger opgeleid electoraat hadden, trekt de PVV vooral lager en middelbaar opgeleide kiezers. De PVV heeft zelfs een deel van de niet-stemmers, en dat zijn overwegend laagopgeleiden, weten te mobiliseren.

De verkiezingen van 2023 en het Kabinet Schoof

Herschikking van het politieke landschap

Tot zover het lange termijnperspectief. Wanneer je van daaruit kijkt naar de verkiezingen van 2023 en naar het kabinet-Schoof, dan valt een aantal dingen op hun plek.

Allereerst is de uitslag van die verkiezingen geen incident. Die past bij de herschikking van ons politieke landschap die al jaren aan de gang is. In de Tweede Kamer zien we nu vier partijen aan de meer nationalistische kant van de culturele scheidslijn: PVV, Forum voor Democratie, JA21 en BBB goed voor 48

zetels. Aan de meer kosmopolitische kant staan ook vier partijen: D66, PvdA/GL, Partij van de Dieren en Volt, samen met 39 zetels. Opvallend: zeven van deze acht partijen zijn pas na 2002 opgericht. De oude verzuilingspartijen, zoals PvdA en CDA, zijn zo goed als verdwenen.

Beide kanten van de scheidslijn trekken hele andere opleidingsgroepen. Bij de verkiezingen van 2023 had ruim driekwart van de kiezers van de PVV en de BBB maximaal een mbo-diploma. Omgekeerd had twee derde van de kiezers van de PvdA/GroenLinks, D66 en Volt een HBO- of universitair diploma.

Deze trend beperkt zich niet tot Nederland. In heel West-Europa stemmen kiezers met een academische achtergrond vaker op groene en sociaalliberale partijen, terwijl praktisch geschoolden eerder kiezen voor nationalistische partijen. Opleiding speelt hierin een grotere rol dan inkomen – sterker nog inkomen hangt zelfs negatief samen met deze scheidslijn. Het is dus niet meer zo dat bij het stemmen iemands sociaaleconomische positie de doorslag geeft, zoals langs de oude links-rechts scheidslijn vaak het geval was. Hierdoor is het electorale speelveld nu meer verdeeld op basis van diploma's dan van inkomen.

Dit raakt vooral de sociaaldemocratische partijen. Kiezers met een praktische opleiding hebben zich massaal van hen afgekeerd en stemmen nu vooral op nationalistische partijen. Sinds de eeuwwisseling zijn de traditionele linkse partijen in ons land de steun van de arbeidersklasse kwijtgeraakt aan de PVV. Vooral voor de PvdA is dit pijnlijk. In de jaren tachtig stemde nog 40% van de kiezers, die zichzelf tot de arbeiders rekenden, op de PvdA. In 2023 stemde bijna 40% van hen op de nationalistische partijen, en dan vooral op de PVV. De PVV is tegenwoordig de partij van de arbeiders.

Correctie op diplomademocratie

De verkiezingen van 2023 waren ook een correctie op de diplomademocratie. In de afgelopen decennia zijn de praktisch geschoolden vrijwel uit het parlement verdwenen. In 2021 bijvoorbeeld had ongeveer twee derde van de kiezers maximaal een MBO-diploma. Maar onder de Kamerleden gold dat nog maar voor 7%. Driekwart van de Kamerleden had een universitair diploma, tegenover slechts 14% van de kiezers. Dat leidt ertoe dat de politieke voorkeuren van academisch geschoolden meer worden gehonoreerd dan die van praktisch geschoolden. Het zal u niet verbazen dat dit in het bijzonder geldt voor de culturele onderwerpen waar we het hier over hebben, zoals immigratie en internationalisering. Die scheve vertegenwoordiging is een bron van ressentiment en rancune onder praktisch geschoolden. Zij hebben al jaren veel minder vertrouwen in parlement en politiek dan academisch geschoolden.

De verkiezingen van 2023 vormden in dat opzicht een trendbreuk. Door de grote zetelwinst van PVV en BBB steeg voor het eerst in jaren het aantal praktisch geschoolde Kamerleden terwijl het aantal academisch geschoolde Kamerleden wat afnam. Ook het hoofdlijnenakkoord laat zich lezen als een inhoudelijke correctie op de diplomademocratie. Het stond vol met ‘nare’ dingen voor academisch geschoolden, zoals een hogere btw op boeken en cultuur, minder ontwikkelingshulp, grote bezuinigingen op de universiteiten en de NPO, en minder aandacht voor natuur en klimaat. En het beloofde aantrekkelijke dingen voor praktisch geschoolden, zoals lagere lasten voor autorijden, meer vaste arbeidscontracten, minder migranten en een halvering van het eigen risico in de zorg. Geen wonder dat het vertrouwen in de politiek en in het kabinet onder praktisch opgeleiden spectaculair steeg toen het kabinet Schoof aantrad.

Hoe verder?

Tot slot de vraag: hoe verder?

Die nieuwe culturele scheidslijn gaat niet meer weg. Ze is het gevolg van dieperliggende, sociale verschuivingen, zoals ontkerkelijking, de groei van het aantal academisch geschoolden en de toenemende sociale segregatie langs opleidingslijnen. Die nieuwe politieke scheidslijn staat daarom ook los van personen. Na Wilders en Van der Plas komen er ongetwijfeld weer andere cultureel-conservatieve leiders met nieuwe partijen, net zoals dat na de dood van Fortuyn en de ondergang van de LPF gebeurde. De reden is simpel: de cultureel-conservatieve kant heeft een groot kiezerspotentieel. Een ruime meerderheid van de kiezers heeft immers maximaal MBO als hoogste diploma.

Waar het op aan komt is dat die partijen en hun kiezers bereid blijven om binnen het parlementaire stelsel te opereren. Het risico is dat de democratische rechtsstaat zelf een brandende kwestie wordt op de culturele scheidslijn. In andere landen, zoals de VS en Hongarije zien we dat al gebeuren, en zie je toenemende autocratisering. De uitdaging is dus helder: parlementarisering in plaats van autocratisering.

Pacificatie

Misschien kunnen we hierbij lering trekken uit hoe er in ons land is omgegaan met die eerdere grote scheidslijnen. Een eeuw geleden is het gelukt om de grote sociale kwesties te pacificeren door daarover politieke compromissen te sluiten. Destijds ging het over het algemeen kiesrecht en de schoolstrijd, nu gaat het over migratie. Grote groepen kiezers, met name de praktisch geschoolden, willen meer grip op migratie. Al sinds het kiezersonderzoek van 1994 staat migratie bovenaan hun politieke prioriteiten. Zolang de gevestigde partijen op dit punt niet leveren, zullen deze kiezers uitwijken naar nationalistische partijen en nemen ze rechtstatelijke nevenschade of zelfs autocratisering op de koop toe.

Pacificatie vraagt ook om welvaartsdeling. Na de Tweede wereldoorlog deelden de kleine luyden, de katholieken en de arbeiders in de grote stijging van de welvaart. Dat haalde veel spanning uit de verzuiling. Nu is dat anders. De praktisch geschoolden trekken steevast aan het kortste eind als het gaat om brede welvaart. Hoe lager je diploma, hoe minder vaak je een koophuis hebt, hoe slechter je huis is geïsoleerd, hoe onprettiger de buurt is, hoe vaker je een flex-contract hebt, hoe lager je salaris is, en hoe slechter je gezondheid.

Pacificatie vraagt tot slot ook om coöptatie in het bestuur, net zoals dat eerder gebeurde met de katholieken vanaf de 19^e eeuw en met de arbeiders in de 20^e eeuw. Zij kregen een plek in de politiek en in de overlegorganen. Het is in de komende jaren cruciaal dat praktisch geschoolde kiezers zich vertegenwoordigd voelen in politiek en openbaar bestuur, zowel qua thema's als qua stijl.

Daarbij past deelname aan het bestuur door nationalistische partijen die binnen de grenzen van democratie en rechtsstaat opereren. Nederland is daarbij in het voordeel met zijn lage kiesdrempels. Die maken coalities en coöptatie onvermijdelijk. In sommige gemeenten en provincies zie je dat al gebeuren.

Een bemoedigend voorbeeld is de gang van zaken rond Leefbaar Rotterdam. Na de dood van Pim Fortuyn was dit een radicale nationalistische partij met uitgesproken negatieve standpunten over migratie en de islam. Misschien herinnert u zich nog hoe onbeschoft de partij destijds de nieuwe burgemeester Aboutaleb verwelkomde. Na de grote verkiezingszege van maart 2002 werd de partij een vaste coalitiepartner in Rotterdam. De partij nam bestuurlijke verantwoordelijkheid, zelfs bij voor hen gevoelige thema's, zoals de vestiging van asielzoekerscentra in de gemeente.

En over pacificatie gesproken: wie had twintig jaar geleden kunnen voorspellen dat uitgerekend Leefbaar en Denk gebroederlijk in één coalitie zouden zitten? Dit heeft ervoor gezorgd dat de stad bestuurbaar is gebleven. En het heeft er ook aan bijgedragen dat niet alleen de ouders van Fleur en Floris zich vertegenwoordigd voelen, maar ook die van Kim en Kevin en zelfs die van Yasmine en Yassine.